

УДК 81'246.2:06.053.52=161.2=161.1

СПІЛКУВАННЯ В АСПЕКТІ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКОЇ ДВОМОВНОСТІ

Котух Н.В.

*Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка,
м. Полтава, Україна*

У статті висвітлено проблему співвідношення двох мов на території України, а також мовної поведінки особистості у двомовному соціумі.

Ключові слова: двомовність, мовна ситуація, функціонування мови, мовна поведінка

Актуальність. Сучасна теорія психосоціального мовця вирішує питання взаємодії між мовою і мовленням своєрідно: вивчати мову – це насамперед цікавитися конкретною людиною, яка застосовує засоби мови у спілкуванні. Зробити справжній внесок мовознавству в комплекс наук про людину дозволяє дослідження мовної особистості в історичному (етнологічному), культурному і соціально-психологічному аспектах. Органічне їх поєднання у руслі загальної тенденції системного вивчення мови в її активному стані мовлення має на меті здійснити спробу аналізу впливу україно-російської двомовності на процес спілкування. Зазначений напрям дослідження передбачає акцент на комунікативний аспект функціонування мови, що неминуче ставить у центр дослідження проблему співвідношення двох мов на території України, а також мовної поведінки особистості у двомовному соціумі. Метою вмотивована визначеність завдань: по-перше, схарактеризувати в загальних рисах сучасну мовну ситуацію в Україні як передумову вирішення мовленнєвих проблем; по-друге, розглянути функціонування мови у параметрах масового вжитку в усному розмовному мовленні; по-третє, з огляду на явище диглосії реконструювати структуру чинників, які визначають процес спілкування. Мета статті охарактеризувати проблему співвідношення двох мов на території України, а також мовної поведінки особистості у двомовному соціумі.

Постановка проблеми. Мовне сьогодення характеризується якісними і кількісними змінами у самій мові (зокрема, в її лексичному складі), розширенням сфери застосування усного мовлення, а також зниженням престижу українськості внаслідок соціальних розчарувань. Нині втрачено ту ініціативу у мовному розвої, яка народилася під час Помаранчевої революції, охопивши прагнення значної частини молоді ідентифікувати себе як українців саме за мовною ознакою й посилення національно-мовної свідомості громадян.

Стала аксіомою теза, що мова – фундаментальна ознака нації, осердя її духовності, основа самоідентифікації людини й народу, інтегруючий чинник держави. Проте правове закріплення української мови на законодавчому рівні не забезпечує впливу державного статусу на мовну дійсність. Саме мова є заручником політичних інтересів, чинником культурної експансії, елементом боротьби за сферу впливу. Мовно-культурна

сфера залишається простором для політичних та ідеологічних спекуляцій, популістських гасел, провокацій у конфліктах самостверджень на особистісному рівні та на рівні національної спільноти.

Мовна політика і мовна практика, кожна у своїй галузі, шукають виходу з мовних колізій, пов'язаних із функціонуванням мови. Складність осмислення питання зумовлена природою самої мови як феномена, невід'ємного від людської свідомості, самосвідомості, від понять національної і культурної ідентичності. Об'єктивну складність питання і суб'єктивні його ускладнення можемо бачити на прикладі України.

На перший погляд, українська мова посіла належне місце у нашому суспільно-громадському житті. Нею говорять диктори радіо й телебачення, друкують підручники, викладають у школах і навчальних закладах, її використовують у діловодстві. Проте при такому позірному благополуччі залишається суттєва проблема: українською мовою рідко розмовляють в повсякденному, приватному житті. Очевидним у нашій ситуації є те, що інформаційні потоки у державі протікають річищами двох мов: української і російської. Це історична реальність, яку треба визнати, як би вона емоційно не оцінювалася.

Спілкування у певному розумінні увінчує культурно-історичний шлях народу і його мови і є тим змістовнішим і динамічнішим, чим потужніший пласт культурних традицій утворює його підґрунтя. Йдеться про традицію україномовного мовленнєвого спілкування, на яку, на жаль, ми не можемо спиратися, оскільки генеза та діалектика мови промовисто свідчать про час утисків, репресій, заборон, зневіри, нівелювання й тернистий шлях відродження українського слова.

Аналіз функціонального аспекту мови в контексті історико-культурного бачення спричинив виникнення таких понять, як „русифікація”, „українізація”, „лінгвоцид”, „комунікативна криза”, „системна асиміляція українського народу”, що стосуються різних галузей суспільного буття мови. Не можна заперечувати і той факт, що функціонально домінуючою є мова російська. А українська мова (мова „титульної” нації) не є повноприсутньою в суспільному житті. „Працездатність української мови паралізується, а таким чином гальмується її внутрішній розвиток, звужується простір спілкування нації. Відповідно, переважною в багатьох сферах життя є російська мова, російська культура, звичайно, не в їхній натуральності, а у специфічній редукованості запозичення” [1, с.14].

Складність розв'язання нинішніх мовних проблем полягає в тому, що сфера приватного побутового спілкування не підлягає регламентації з боку держави. Посилання на мовленнєву свободу самовираження в асимільованій Україні виглядає як справедливе вирішення мовних проблем. Однак тезу про вільний вибір мови спілкування Л. Масенко вважає фікцією [2, с.133], пояснюючи це обмеженою соціальною базою української мови, носіями якої на більшій частині території залишаються мешканці сіл і невеликих міст, а також частина інтелігенції мегаполісів. Урбаністичне середовище створює психологічно комфортні умови для російськомовної частини населення і дискомфортні для тих, хто зберігає вірність рідній мові. У вищезгаданій праці зазначено, що мовно-культурна атмосфера наших міст зробила російську мовою пристосування, а українську -- мовою протистояння. Це твердження стосується побутово-розмовного спілкування, через усні різновиди якого здійснюється зв'язок зі щоденним життям. Мовний простір утримує покоління українців в ментальній

і духовній залежності від Росії, українській же культурі відведена суто декоративна, „музейна” функція” [2, с.134-136].

На тлі російськомовної масової культури в переважно російськомовному середовищі освіта репрезентує українську мову як обов’язкову для вивчення. Але намагання вчителів руйнує парадоксальність ситуації: українська мова не потрібна в практичному вжитку в національному мовно-культурному середовищі.

Занепад живої розмовної української мови і невибагливість до нормативних зразків російського мовлення спричинили виникнення гібридної субмови – суржика, що міцно утримує пріоритетні позиції в мовленні українців. Сформувався масив „новомовних” українців, який виник як наслідок розширення кола носіїв української мови і взагалі її користувачів за рахунок тих, хто раніше нею не послуговувався. Збільшення кількості відбулося за рахунок втрати якості, неминучим негативним наслідком стало явище лібералізації норм, „забруднення” мови, зниження рівня культури мовлення.

Як приклад наводимо декілька запозичень з програм міського телебачення, побудованих на основі діалогів кореспондента з приводу зловбодених життєвих проблем з випадковими перехожими - мешканцями Полтави. На зразок: „Чи потрібні в аптеках знижки?” Питання саме по собі дивне: невже хтось відмовиться від знижок? Проте наскільки болюче для населення, що жоден респондент не звертає уваги на правильність граматичної форми (потрібні), а схвильовано стверджує, що „потрібні”. На знижки в аптеках „дала добро” міська влада. Хоча в українській мові значення цього словосполучення тлумачиться як „віддати нажите майно, власність”. У даному випадку правильний один із варіантів „ініціювала, схвалила, підтримала ініціативу, висунула пропозицію”. „А де ж знаходиться ця аптека?” – запитує ведучий, знову ж припускаючись лексичної помилки. Аптека розташована, розміщена, а знаходиться після пошуків те, що загублено. На жаль, цей приклад у двомовному українсько-російському середовищі є швидше системним явищем, аніж винятком.

У побутовому мовленні диглосія масова. Наприклад, говорять: *здрaстe, я вaшa тoтa; мoє дiлo – стoрoнa; тixий вoдo, нижчий тpaви, oвa сaпoгo – пaрa; нaсильнo мил нe бyдeш.* Тоді як треба казати: *на горoді бyзинa, a в Києві дядькo, мoя хaтa скрaю – нічoгo нe знaю; про мeнe, хоч вoвк тpaвy їж; тaкoгo й кури зaгрeбуть; oбoє рябoс; якe іхaлo – тaкe й здибaлo; дo милyвaння нeмa силyвaння*

Суржик як соціолінгвістичний феномен розглядається в мовознавчих працях в контексті лексичної і структурної неповноти, ущербності, меншовартості, безладної мовної суміші, хворобливого явища, що загрожує українській мові внутрішньою руйнацією усіх її рівнів. Як джерело мовного реалізму та засіб комізму, його мовна основа суржик використовується в розмовному жанрі сучасної естради. Втім впровадження в масову свідомість афоризмів Верки Сердючки сприймається почасти як глузування з самої мови.

Проте більшою мірою нас цікавить мовний портрет сучасних зросійщених українців, за якими міцно закріпився ярлик російськомовного населення. Така характеристика є однобічною і поверховою, вважає А. Погрібний, оскільки в російськомовному середовищі України можна виокремити кілька груп [4, с.66-67].

Першу групу становлять так звані українці (з наголосом на другому складі) - переконані та агресивні національні відступники (манкурти, яничари), на повернення яких до українства внаслідок за давності хвороби вже годі сподіватися. Фактично це втрачені для нації особи.

Друга група – то також украї́нці (і також з наголосом на другому складі). На відміну від перших, до України й навіть до її культури вони доляльні, але в мовному плані – саме украї́нці. Образно кажучи, то вельми розмножене в Україні потомство Проні Прокопівни з п'єси „За двома зайцями”. Якщо ж згадати й інших персонажів цього твору, то можна сказати ще й так: це нащадки тих Сірків та Голохвостих, які стали Серковими та Голохвастовими вже давно – ще в ХІХ ст. Тобто „по-культурному” вони говорять вже більш-менш пристойно, і, хоч пробитися до їхньої свідомості досить важко, все ж це не такою мірою безнадійна справа, як у випадку з першою групою. Тобто у плані перспектив національно-мовного одужання склад цієї групи різний: від тих, хто може мати в цьому успіх, до безнадійних, хоч і не злостивих. Апелювати, отже, маємо у цій групі насамперед до тих (а таких більшість), хто генетично і ментально ще не втрачений для української нації, хто розуміє неприродність свого мовного „я” та має хоч якусь готовність до мовного відродження.

Третя група – то українці (наголос – нормальний, тобто на третьому складі), які, маючи проблеми зі знанням та володінням українською мовою, все ж у питаннях честі й гідності України та українців є свідомими, патріотичними громадянами.

І, нарешті, четверта група – це ті російськомовні українці, що перебувають нині вже в дорозі до рідних витоків. Тобто у процесі національного зцілення, яке, однак, ще не завершено.

Пропонована диференціація підтверджує, що так зване російськомовне населення – то не тільки потенційний могильник України, що лише його і вбачає у ньому немало наших патріотів, але водночас і досить потужний, ще не задіяний, як слід, резерв нарощування українством своєї сили. На жаль, на цей резерв ще не звертають належної уваги ані держава, ані багато хто з патріотичної української громадськості, з тих, хто й досі займає у цьому питанні нерозважливу позицію „патріотів-стерильників”. Відтак висновок зі щойно зазначеного очевидний: мусимо повертатися обличчям до цього свого російськомовного громадянина. Вельми розлога характеристика узагальненого російськомовного населення (яке презентують останнім часом переважно в донецькому варіанті) є показовою і важливою для розуміння мовно-психологічних установок людей, що належать до різних соціальних груп і відзначаються різним рівнем освіченості і культури.

Про значення ідеї зробити засадовою для спілкування українську звичаєвість, звернувшись до елементів народного побуту, традицій, свят, треба сказати окремо. Звичай, обряди, ритуали як органічні елементи народної культури та способу життя позначають особливі, вузлові зони спілкування, відображають національну специфіку культури. Але цей підхід вимагає виваженості й поміркованості, аби не насаджувати на сміх людям віджилі елементи культурної системи. Інакше замість спілкування ризикуємо отримати фарс і клоунаду.

Як слушно зазначає І. Дзюба, вибір мови для спілкування – питання життєвої необхідності та доцільності, а не справа патріотизму. Керуватися патріотичними почуттями всупереч життєвим обставинам можуть лише одиниці, більші чи менші групи, але не переважна маса населення [1, с.13].

Висновки. Як бачимо, процес україномовного спілкування визначають не тільки демографічні ознаки, а й комунікативна потужність, престижність мови, життєва необхідність (кар'єра, професія тощо) та доцільність. Масова двомовність українців є наслідком тривалої мовно-культурної асиміляції. Мовний конформізм нації – ознака, яку

пояснюють толерантністю народу, готовністю йти назустріч співрозмовнику, адаптуючись до його мови. Спадщина радянської доби в сучасній мовній ситуації залишилася в образах Штепселя і Тарапуньки - популярного гумористичного дуету, в якому партнер, що грав дурника, говорив суржиком, а в ролі розумного виступав носій літературної російської мови. Тому як виклик українцям звучать слова Сократа: „Заговори, щоб я тебе побачив”. Ми солідарні з думкою, що настав час побачити у самих собі українців і – як українці – ввійти в широкий світ [3, с.173].

Список літератури

1. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні // Обережно – мова. – К., 2003. – С. 13-23.
2. Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. – К., 2004. – 163с.
3. Моргун Ф.Т. Куди йдеш, Україно? Національна ідея, рідна мова і українка. – Полтава, 2003. – 396с.
4. Подгібний А. Світовий мовний досвід та українські реалії. – К., 2003 – 72с.

Котух Н.В. ОБЩЕНИЕ В АСПЕКТЕ УКРАИНО-РУССКОГО ДВУЯЗЫЧИЯ

В статье рассматривается проблема соотношения двух языков на территории Украины, а также языкового поведения личности в двуязычном социуме.

Ключевые слова: двуязычие, языковая ситуация, функционирование языка, языковое поведение

Kotyh N.V. THE PROBLEM OF RELATION OF TWO LANGUAGES ON THE TERRITORY OF UKRAINE

The article deals with the problem of relation of two languages on the territory of Ukraine and person language behavior in bilingual society.

Key words: bilingualism, language situation, functioning of the language, language behavior

Поступила до редакції 30.03.2007 р